

Lakner Lajos

Egy bácskai család rövid története *

Évek óta kutatom a múzeum alapítója Déri Frigyes élettörténetét. Amikor pár évvel ezelőtt belekezdtem a munkába, magam sem gondoltam még, hogy egy egészen különleges családra bukkanok, melynek tagjai közül többen számot tarthatnak a művelődéstörténet, a művészettörténet, az irodalomtörténet, a technikatörténet és a múzeumtörténet érdeklődésére.

Az apa, Deutsch Karl Moritz (? – Bécs, 187?) családja vélhetően a 19. század negyvenes éveiben telepedett le a Bácskában. Az 1840. évi 29. tc. után a zsidóság lélekszáma rohamosan emelkedni kezdett, ugyanis ettől kezdve a Magyar Korona országaiban a többi nem nemest megillető polgári jogok illették meg őket, pontosabban a törvény megszüntette a lakhatási korlátozásukat és rendelkezett a szabad vállalkozásalapításukról. Az ekkor érkezett zsidók általában magyar többségű településekre költöztek be. A falvakból Budapestre és a nagyobb közép- vagy dél-magyarországi városok felé vándorlás is ettől kezdve vett nagyobb lendületet. Az apa gabonakereskedő és földbérelő volt, aki a mezőgazdasági és kereskedelmi szempontból fontos Ferenc-csatorna megépülése után más zsidó kereskedőkhöz hasonlóan meglátta az ebben rejlő gazdasági lehetőségeket. Egyrészt csatorna által lecsapolt területek és mocsarak helyén az ország legjobban termő szántóföldjei alakultak ki, másrészt robbanászerű fejlődést eredményezett az áruszállítás hatékonyságában. A zsidó kereskedők és kézművesek gyakran fektették vagyonukat földtulajdonba. A kutatások szerint a zsidók egy hatoda foglalkozott földműveléssel, a nyugati és déli megyékben az is megfigyelhető, hogy nemcsak bérlik a földet, hanem tulajdonosai is. Az egyenjogúsítást követően ugyanis a mezőgazdaság kínálta a zsidóság társadalmi mobilitásának és gazdasági érvényesülésének egyik legfontosabb lehetőségét.¹ Az anyja, Weidinger Johanna (Baja, 1829 – Bécs, 1908) családja szintén kereskedelemmel foglalkozott. 1868-ban a Bács-Bodrog megyebeli bajai választókerület választói között, akik az Izraelita Kongresszusra küldhettek képviselőket a Weidinger család tagjai szerepelnek. E listára a tehetősebb zsidó családok férfi tagjai kerülhettek föl, akik a városi és a zsidó közélet meghatározói alakjai voltak.

Nemcsak a birtokuk központja, hanem a lakóhelyük is eleinte Bács volt, majd az ötvenes évek második felében átköltöztek Bajára. A lakhelyváltásnak két fontos oka volt. Az egyik, hogy Baja komoly gazdasági, kereskedelmi és kulturális központ volt. Bács inkább a kies és termékeny síkságáról és egykori váráról volt nevezetes, de a 19. század második felére

---

* Déri Frigyes élettörténetének kutatását a Magyar Ösztöndíj Bizottság, a Klebelsberg-ösztöndíj és a OeAD (Österreichische Austauschdienst)-Gesellschaft, megírását a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

¹ TÁTRAI Patrik, KOCSIS Károly, GÁBRITY Molnár Irén, TAKÁCS Zoltán, *A Vajdaságot érintő migráció és annak történeti előzményei*, Tér és Társadalom, 2013/2, 37-38.; GÁL Zoltán, RÁ CZ Szilárd, *Városok fejlődése és pénzügyi funkciói a mai Vajdaság területén a dualizmus időszakában* = TAKÁCS Zoltán, RÁ CZ András szerk. *Regionális kaleidoszkóp*, Szabadka, Regionális Tudományi Társaság, 2014., 93-94.; FÁBIÁN Borbála, *Fejezetek a bajai zsidóság történetéből*, Bácsország, Vajdasági honsimereti Szemle, 2014/2, 50-55.

elvezítette egykori jelentőségét. Ezzel szemben Baja szerepe megnőtt, részben a vállalkozó szellemű zsidóságnak köszönhetően, akik megtelepedtek a városban. Míg a század elején a térségben és Baján élő zsidók leginkább iparosok voltak: pipakészítők, mészárosok, pálinkafőzők, szabók, szűcsök, nyeregkészítők és bőrkereskedők, addig a 19. század közepétől főleg gabonakereskedelemben kapcsolódtak be. A városban virágzott a kereskedelem, a malomipar és a kézművesség. Baja a térség legfontosabb kereskedelmi-logisztikai központja is volt, Bácska településeiről a kiviteltre szánt áru mind ide került, itt adták el, és folytatta útját Budára, Pestre, Bécsbe és más városokba. Baján minden jelentősebb bácskai helységnek volt raktára.² Deutsch Móric ugyan lelkesen teljesítette katonai szolgálatát,³ de jól döntött, hogy nem katonai pályára ment, hanem inkább gazdálkodni kezdett. Döntése alaposan befolyásolta a gyermekei pályáját, sorsát is. A korszakból rendelkezésre álló statisztikai adatokból ugyanis az olvasható ki, hogy a gimnáziumokban, a reáliskolákban és az egyetemen tanulók között a legritkább esetben találunk katonacsuládból származó diákokat. A hivatásos katonatisztek gyerekeiből rendszerint tisztek vagy altisztek lettek. A költözés másik oka az volt, hogy taníttatni szeretne volna gyermekeit, s Baja Bács-Bodrog vármegye oktatási központja volt. Fölismerhette, hogy a polgári világ értékrendjében az egyénileg és nem az örökletes módon megszerezhető műveltség játszik egyre fontosabb szerepet a társadalmi érvényesülésben. S ez nemcsak egy új típusú polgári karrier esetében volt elengedhetetlen, de fontos szerepe volt a zsidó státusz kompenzálásában is. Ezért is nyert központi funkciót a zsidóság mobilitási stratégiájában az iskoláztatás. Érthető hát, ha a gyermekei életében komoly szerepet szánt a tanulásnak.

A család 1873-ban Bécsbe költözött. Ennek egyik oka minden bizonnyal abban keresendő, hogy a 19. század utolsó harmadában sok zsidó "földi paradicsomként" tekintett Bécsre, ami a felemelkedés lehetőségét ígérte a számukra. Az Osztrák-Magyar Monarchia sok falujából, kisvárosából és nagyvárosából indultak el a zsidók a birodalmi fővárosba, hogy élvezhessék gazdasági és kulturális lehetőségeit. A 19. század közepétől folyamatos volt a zsidóság bevándorlása a városba, ami 1867 után még jelentősebb lendületet vett. Ennek oka főleg az lehetett, hogy ettől az évtől törvény garantálta a zsidók polgári szabadságát, egyenjogúságát. 1868-ban ehhez az alaptörvényhez kapcsolódva kimondták, hogy 14. évét betöltött személy nemre való tekintet nélkül szabadon választhat magának vallást, vallási közösséget.⁴ A lakhelyváltás másik oka a család elszegényedésében keresendő. Déry Julianna a visszaemlékezésében pazarló életmódot és néhány évi rossz termést említi.⁵ Déry Frigyes önéletrajza szerint a 60'-as évek végi rossz termésekkel kezdődtek a gondok.⁶ Emellett a

² FÁBIÁN, *i. m.*, 52.

³ Déry György kézírásos önéletrajza, Magyar Nemzeti Levéltár Hajdú-Bihar megyei Levéltára VIII. 700. 27. doboz 270/1938.

⁴ Michael JOHN, Albert LICHTBLAU, *Schmelztiegel Wien - Einst und jetzt*, Wien-Köln, 1992, 33.; Leo GOLDHAMMER, *Die Juden Wiens - Eine statistische Studie*, Wien-Leipzig, 1927, 9.

⁵ HOLLAENDER Rózsi, *Déry Julianna (1864–1899) élete és költészete*, Német Philológiai Dolgozatok, 16., Bp., 1913, 11.

⁶ Déry Frigyes önéletrajza, é. n. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL), Czakó Elemér hagyatéka P2023.

család anyagi megrendülése minden bizonnyal összefüggésbe hozható az 1873-as gazdasági válsággal is, ami hosszabb időre megroppantotta a magyar gazdaságot.

Gyermekei Bécsben szerezték meg a karrierjükhöz szükséges szaktudást, s kivétel nélkül itt hagyták el izraelita hitüket. Déri Frigyes 1882-ben, Julianna 1887-ben, Miksa 1888-ban, Kálmán 1888-ban, György pedig 1890-ben. Az édesanyjuk is katolizált, a hagyatéki aktájában vallásaként a római katolikus van megjelölve. A család története e pontján fölmerül egy nehezen megválaszolható kérdés: miért katolizáltak. A választ azért nehéz megadni, mert alig van adat, amire támaszkodhatnánk. Így az a lehetőség marad, hogy az általános tendenciákat próbáljam meg alkalmazni, s ezek közül kiválasztani a legvalószínűbbet.

A zsidó felekezetből való kilépésük különösen azért érdekes, mert ebben az időszakban alacsony a kikeresztelkedett réteg aránya a zsidó társadalomban, ugyanis az integráció és az asszimiláció fokozatai a zsidó - nem-zsidó identitás arányaiban mérhetőek, s nem a zsidó identitás teljes feladásában, a zsidó múlttal való teljes szakításban. Déri Frigyesnél nincsen nyoma annak, hogy ezzel a kérdéssel komolyan foglalkozott volna, inkább csak sejtették zsidó származását.⁷ Déry Julianna a Bécsben élő irodalmárnak, Karl Emil Franzosnak írt levelében beszélt identitásválságáról, úgy érezte, hogy döntenie kell, magyar vagy zsidó vagy német.⁸ A többi testvér esetében sajnos semmit nem tudunk, hogyan viszonyultak zsidóságukhoz. Az áttérés időpontjai alapján arra következtethetünk, hogy a karrier is szerepet játszhatott benne. Frigyes 1882-ben lépett ki, amikor beindította vállalkozását, s amikor feleségül vette a római katolikus Brix Louise-t, Miksa 1889-ben, amikor létrehozta a Ganz Gyár bécsi részlegét, Julianna 1888-ban, amikor elindult írói útján, György pedig 1890-ben, amikor katonai pályára lépett.

A Déri család akkulturációját mutatja, hogy a német mellett áttértek a magyarra. Déry Julianna életrajzírója kiemeli, hogy az író az érvényesülés érdekében adta csak föl a magyar nyelvet, amin korai műveit írta.⁹ Déri Frigyes, testvéréhez hasonlóan, élete végéig, igaz, rossz helyesírással, de magyarul írta a leveleit és gyűjteményi katalógusát.

Deutsch Mórícnak és Weidinger Johannának nyolc gyermeke volt.

A legidősebb, Berta 1850-ben született Bácsban. Eddig csak annyit sikerült róla kiderítenem, hogy a nemesi származású Anton Helmar ezredeshez ment feleségül és élete végéig abban a házban éltek anyjával, ahova a Bécsbe való áttelepüléskor költöztek. 1927-ben halt meg.¹⁰

⁷ LAKNER Lajos, *Bácból Bécsen át Debrecenig (Miért és hogyan került egy bácskai zsidó selyemgyáros gyűjteménye Debrecenbe?)* = LENGVÁRI István, PILKHOFER Mónika, VONYÓ József szerk. *Az ember helye – a hely embere, A helytörténetírás módszertani kérdései*, Pécs, 2020. Megjelenés alatt.

⁸ Karl Emil FRANZOS, *Juliane Déry* = Karl Emil FRANZOS hg. *Deutsche Dichtung* Dresden, 1899, Bd. 26, 52.

⁸ Uo.

⁹ HOLLANDER, *i. m.*, 7-8.

¹⁰ Wiener Stadt- und Landesarchiv (a továbbiakban: WStLA) BG Innere Stadt 7/A, Verlassenschaftsakt: Johanna Déry, 1908. 12. 11.

Őt követte Frigyes, aki 1852-ben Bácsban látta meg a napvilágot. Előbb a bajai királyi katolikus főgimnáziumban tanult, Bécsben pedig a kereskedelmi akadémián szerzett középfokú kereskedői végzettséget.¹¹ Majd 1878-ben a Ruhr-vidék egyik legfejlettebb városába, Krefeldbe ment tanulmányútra.

Déri kezdetektől a selyemgyártással foglalkozott. A levéltári forrásokban először 1882-ben találkozhatunk a nevével Karl Liebermann társaként. A Déri & Liebermann nevet viselő céget 1881-ben jegyezték be. A cég ügyvezetője, hivatalos képviselője Liebermann volt, 1882-től mind a ketten. 1886-tól pedig újra egyedül Liebermann lett a cég egyedüli tulajdonosa és képviselője, pontosan akkor, amikor Déri önálló vállalkozásba kezdett. A morvaországi Bodenstadtban gyárat vásárolt, melynek fiókvállalatát 1899-ben hozta létre Mähren-Schönbergben.¹² Ezekhez nemcsak szakmai hozzáértésre, a gazdasági folyamatok átlátására, hanem pénzre és biztos gazdasági háttérre is szüksége volt, amit kezdetben vélhetően felesége családja biztosított. Brix Louise végakaratóban mint közös munkájuk gyümölcsét említi vagyonukat.¹³ S Déri Frigyes hagyatéki aktája valóban nem kevés vagyonról tanúskodik: ingatlant 3 milliárd osztrák korona értékben, ingóságokat 20 millió osztrák korona értékben, 150 milliónyi értékpapírt és néhány milliárd követelést.¹⁴

Bodenstadt egy kis városka volt Észak-Morvaországban, az 1870-es években kb. 200 ház állt és 2000 lakója volt. Meglehetősen messze volt mindentől, a legközelebbi nagyobb települést, Mährisch-Weißkirchent másfél óra alatt lehetett elérni autóval. A gyárat Franz Stoll és Emil Hauswirth irányították és képviselték. Ők voltak a technikai vezetői és az összes művelet felügyelői. Míg Déri a bécsi telephelyen a kereskedői tevékenységet folytatta.

A schönbergit 1884-ben a bécsi Kaspar Einziger alapította. Nem a régi mód szerinti több emeletes épületről volt szó, ami nem felelt volna meg a gyár modern berendezései támasztotta igényeknek, sem a higiéniai követelményeknek, hanem új elvárásoknak megfelelően készült. Hatalmas csarnokokat emeletek, melyek szellősek voltak, az ablakok délre irányultak, hogy a munkások a lehető legtöbb fényt kapják, mert a szövésnél mindenekelőtt a szemek voltak nagy terhelésnek kitéve. Sokkal nagyobb számban állt itt rendelkezésre az olcsó munkaerő, mint Bodenstadban, mert 1900-ban 789 lakásban 11636 lakos élt.

Déri fölmérte a piacot és a gyárak kínálatát, s specializálódott: nyakkendő selymet és nyakvédő sálát gyártott, melynek gyártásába a kortársak szerint egész sor érdekes újítást vezetett be. Termékei belföldön, Európában, valamint a tengeren túli területeken is vevőkre találtak. A gyár évről-évre egyre nagyobb ismertségre és kedveltségre tett szert, és minden jelentős külföldi piacon ismerték a gyár és Déri nevét. Olyannyira, hogy az éves

¹¹ *Die akademische Handels-Mittelschule = Vierter Jahres-Bericht der Vereines der Wiener Handels-Akademie 1875-1876*, Wien, 1876, 354. Érdekes, hogy csak a második osztály névsorában találkozunk a nevével, valamiért az első év elvégzése alól felmentést kaphatott.

¹² WStLA, Handelsgericht B74 21 191

¹³ WStLA BG Neubau 6/A Verlassenschaftsakt: Louise Déri, 1910. 11. 19.

¹⁴ WStLA BG Neubau 6/A Verlassenschaftsakt: Friedrich Déri, 1924. 10. 31.

termékmennyiség folyamatosan nőtt. A siker és a növekedés fönntartásának eszköze a nyakkendő selyem folyamatos megújítás volt. 1908-ban Ferenc József uralkodásának 50. évfordulójára kiadott, a Monarchia szellemi és gazdasági életét részletesen bemutató kiadvány szerzője szerint Déri Frigyes volt az első egyike, aki hosszú ideig és széles körben képes volt irányítani a divatot.¹⁵ Gyára USA-ba, Kanadába, a dél-amerikai államokba, Ausztráliába, Angliába, Franciaországba, Belgiumba, Svájcba, Olaszországba, Németországba, Svédországba, Norvégiába, Oroszországba és a balkáni államokba exportálta termékeit, ami igazolja, hogy a császár jubileumára készült kiadvány valós tényeket közölt.

Déri termékeinek kiválóságát nemcsak a kiterjedt piac igazolja, hanem az a számos díj, melyeket a különböző kiállításokon kapott. 1887-ben Dél-Ausztrália fővárosában, Adelaide-ban rendezett kiállításon nyerte el az érdemkereszt első osztályát (First order of merit), 1888-ban Sidneyben aranyéremmel tüntették ki. További elismeréseket és díjakat kapott az 1898-as bécsi Jubileumi Kiállításon, 1900-ban a párizsi világkiállításon (Grand Prix), 1906-ban pedig Londonban.¹⁶

Vállalkozása alakulásában nem az első világháború hozott jelentős változást, ahogyan a befizetett adója alapján látható, hanem a Monarchia földarabolása, s hogy gyárai idegen ország területére kerültek. Az utódállam ugyanis államosítani szeretete volna a gyárakat, vagy különböző akadályokkal (vám, adó stb.) igyekeztek az Ausztria vagy más ország területén élő tulajdonosokat arra kényszeríteni, hogy megváljanak üzemüktől. Déri 1923-ban adta el gyárait Hermann Schefternek, egy Zábreh székhelyű cég tulajdonosának.¹⁷ Hermann Heinrich Schefter 1923-ban testvérével együtt átvették apjuk hohentadt-i gyárának irányítását, majd ugyanebben az évben Bodenstadban, Mähren-Schönbergben és Ludwigsdorfban újabb üzemeket vásároltak, ami során 40 kiskereskedelmi üzlet és széles exporthálózat is a tulajdonukba került.

Dériben nagyon erős lehetett az asszimiláció utáni vágy. Míg ugyanis a bécsi zsidók jelentős része előnyben részesítette az egymással való együttélést, s főleg az I. és II. kerületben éltek, számuk elérte a harminc ezret, életmódjukban pedig megőrizték a hagyományokat, addig Déri a VII. kerületben található Mariahilferstasse 84. számú ház második emeletén vásárolt hétszobás lakást. Itt mindössze másfélezerre volt tehető a zsidók száma, s életformájukban nem különböztek a nem zsidó lakosoktól.¹⁸ Mindez arra utalhat, hogy számára az asszimiláció a zsidó identitás föladását és a zsidó múlt elfelejtését jelentette, ami a Déri Múzeum alapításakor okot is adott a pletykaként terjedő támadás.¹⁹

¹⁵ *Die gross-Industrie Oesterreichs : Festgabe zum glorreichen fünfzigjährigen Regierungs-Jubiläum seiner Majestät des Kaisers Franz Josef I. dargebracht von den Industriellen Oesterreichs 1898, Band 3.* Wien 1898, 137.

¹⁶ Uo.

¹⁷ LAKNER Lajos, *Az ismeretlen Déri Frigyes: a selyemgyáros*, Délvidéki Szemle, 2018/1, 97-98.

¹⁸ Marsha L. ROZENBLIT, *Die Juden Wiens 1867-1914: Assimilation und Identität*, Wien, 1988, 83.

¹⁹ LAKNER, *Bábcstól...*

Mecénásként több múzeumot is támogatott. A Néprajzi Múzeum számára 1920 januárjában 6000 korona előleget utaltatott ki a magyar népi kultúra emlékeinek gyűjtésére és megőrzésére.²⁰ 1921-ben 16000 koronát adott ugyanezen célra. Egy 1921. március 29-én Czakó Elemérnek írt leveléből tudható, hogy ebben az évben 100000 koronával támogatta a Magyar Néprajzi Társaság lapját is.²¹ 1923-ban Bátky Zsigmond a Néprajzi Múzeum igazgatója értesítette, hogy a néprajzi munkálatokra szánt összeget köszönettel megkapta.²² Az Iparművészeti Múzeum is bízott Déri támogatásában. 1920 novemberében Messerschmied Donner R. pozsonyi származású tanítványának ólomból készült alkotását szerették volna megvásároltatni 25000 koronáért.²³ A Szépművészeti Múzeum számára 1919-ben megvette Hollós Simon A merengő című festményét,²⁴ 1921-ben pedig Zichy Mihály Richelieu és kedvese című ceruzarajzát. A múzeum igazgatója, Petrovics Elek bízott abban is, hogy a diplumaikból rendezett aukciójukon kellő elszántsággal képviselteti magát Déri.²⁵ 1921-ben 300 francia frankkal kívánta a Múzeumok és Könyvtárak Országos Felügyelőségét támogatni. Nem is e szándék önmagában az érdekes, hanem az, hogy anyagi helyzete miatt csak "nagynehezen" tudta ezt megtenni, de fontosnak érezte, hogy megtegye, hiszen azon szervezetről volt szó, ami a magyarországi közművelődés legfontosabb intézményeinek a szakmai irányításában és felügyeletében meghatározó szerepű volt.²⁶

Kultúratámogató tevékenységét Bécsben is ismerték. Tagja volt a bécsi Künstlerhausnak. 1892 decemberében lépett be mint amatőr festő. Eduard Gerisch portréfestő és festményrestaurátor, Heinrich Lefler grafikus, festő és díszlettervező, valamint Josef Kinzel festő voltak az ajánlói, akik korukban köz- és elismert művészeknek számítottak. Ebből arra is következtethetünk, hogy Déri komoly kapcsolatot ápolhatott a bécsi művészek körével. A Künstlerhaus épületét 1847-ben emelték a fiatal festők és a művészeti akadémia tagjai számára. Egyesületüket 1861-től a Bécsi Képzőművészek Társaságára (Genossenschaft der bildenden Künstler Wiens) nevezték át. Céljuk az volt, hogy a képviseljék a bécsi festők, szobrászok és építészek érdekeit. A működésükhöz szükséges forrást támogatók segítségével teremtették elő. Déri 1916-ban 6000 Koronával támogatta az egyesületet, s így az alapszabály szerint alapító taggá vált. Az egyesület az alapítókról portrét festetett a kor neves művészeivel. Déri arcképének a megfestésére először Paul Joanovits festőművészt kérték föl, aki azonban nagy sajnálatára nem tudta elvállalni a munkát. A szerb származású Joanovits a kor egyik legelismertebb és legfoglalkoztatottabb művésze volt. Ezután Fritz Zerritsch grafikus- és festőművészre esett a választás, akinek tehetségét mutatja, hogy 1929-ben Bécs városa fődíjával tüntették ki. 1920-ban Déri vállalkozása 40. évében külön levélben

²⁰ Déri Frigyes levele Czakó Elemérnek, Bécs, 1920. január 4. MNL OL P2023.

²¹ Déri Frigyes levele Czakó Elemérnek, Bécs, 1921. március 4. ; Néprajzi Múzeum, Etnológiai Archívum, NMI - 15/1921.

²² Déri Frigyes levele Czakó Elemérnek, Bécs, 1923. január 24. MNL OL P2023.

²³ Alföldi András levele Czakó Elemérnek, Bécs, 1920. november 7. . MNL OL P2023.

²⁴ Petrovics Elek szerk. Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Évkönyvei 1., Bp., 1918, 188., Petrovics Elek szerk. Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Évkönyvei 3., Bp., 1924, 113.; *Krónika*, Művészet, 1917/2, 62.

²⁵ Déri Frigyes levele Czakó Elemérnek, Bécs, 1920. december 8. MNL OL P2023.

²⁶ Déri Frigyes levele Czakó Elemérnek, Bécs, 1921. december 1. MNL OL P2023.

köszöntötte a Künstlerhaus vezetője mint Bécs városa közmegebecsülésnek örvendő tagját, sikeres vállalkozóját és Monarchia gazdaságának támaszát.²⁷

A kultúra támogatása iránti elkötelezettsége mutatkozik meg abban is, hogy ott találjuk a bécsi Uránia ismeretterjesztő társaság alapító tagjai között. Az Uránia szindikátusát mint közhasznú gazdasági vállalkozást 1897-ben alapították. Az ismeretterjesztést szolgáló előadásokhoz és bemutatókhoz szükséges ideiglenes épületet a Práterben építették föl. Az Uránia épületét 1898. május 7-én nyitották meg, része volt annak a jubileumi kiállításnak, amit Ferenc József uralkodásának 50. évfordulója alkalmából rendeztek. A neoklasszicizmus és a szecesszió jegyeit fölmutató épületben nyolcszázan fértek el. Az épületben volt egy 200 férőhelyes előadóterem, egy kísérletek bemutatására alkalmas labor és egy csillagvizsgáló egy nagy és több kisebb teljesítményű látcsővel. A közönségsiker ellenére az Uránia gazdaságilag veszteséges volt. 1899-ben már 142692 korona volt a hiány, amit alapítóknak kellett pótolniuk. Ennek ellenére folytatták ismeretterjesztő tevékenységüket. Az előadások helyszínét áttették közkedvelt kávézóba, nyáron pedig az állatkertbe is. A gyors fejlődést mutatja, hogy 1903-ban már több mint 100 vetítéssel kísért előadása volt műsoron, s ehhez jöttek még a neves tudósok és kutatók személyes előadásai. 1904-ben 65000, 1906-ban pedig már 129000 látogatójuk volt. 1909-ben új, önálló épületet építettek. Az építkezés és a terek berendezése költsége majdnem 900000 koronát tett ki, melyhez a bécsi vállalkozóktól 70000 koronát gyűjtöttek össze.²⁸ Déri 1000 korona támogatást adott,²⁹ s aktív szerepet vállalt az építészeti bizottságban.³⁰ Felesége halála után aktivitása jelentősen csökkent. A Uránia archívumában fennmaradt dokumentumokból kiderül, hogy felesége, Brix Louise is részt vett a női tagozat elnöksége munkájában. Ő szervezte többek között az Urániát népszerűsítő és adományokat gyűjtő bálakat.³¹

Minden bizonnyal az Uránia működése kapcsán ismerte föl Déri az ismeretterjesztés fontosságát, s született meg később benne egy oktató múzeum terve. Az itt szerzett tapasztalatai jól tudta hasznosítani abban a tekintetben is, hogy Debrecen melyik részén kell a múzeumot fölépíteni, ill. hogy nem is pusztán múzeumot, hanem egy kultúrpalotát kell emelni, melyben helyet kapnak a muzeális gyűjtemények, a képtár, a könyvtár, valamint a helyi tudományos és irodalmi társaságok.

Déri az 1890-es években kezdett el gyűjteni. Érdeklődése ekkor kizárólag a vadászattal kapcsolatos tárgyakra és trófeákra, valamint az ásványokra terjedt ki. Feleségével

²⁷ WStLA, Genossenschaft der Bildenden Künstler Wien, Präsentizt Nr. 111.: Friedrich Deri.

²⁸ Wilhelm PETRASCH, *Die Wiener Urania, Von den Wurzeln der Erwachsenebildung zum lebenslangen Lernen*, Wien, Köln, Weimar, 2007, 21-51.

²⁹ *Zweite Subskriptionsliste vom 30. September 1908*, Wiener Urania, 1908 Nr. 31, 310. Liste der Gründer, Österreichisches Volkshochschularchiv, Urania Wien, B-Urania-Boksz 10.

³⁰ *Unsere X. ordentliche Generalversammlung vom 24. April 1908*, Wiener Urania, 1908 Nr. 17, 130.

³¹ *Die Damenkomitee-Sitzung vom 20. März im Empfangssaale des Ministeriums des Innern*, Wiener Urania, 1908 Nr. 11, 78., 87.; *Auszug aus dem Protokoll der XIV. außerordentlichen Generalversammlung vom 13. Juni 1910, abgehalten im großen Theatersaale des neuen Uraniagebäudes*, Urania, 1910 Nr. 25, 399.; *Louise Déri-Brix*, Urania, 1910 Nr. 48, 711.

szenvedélyes vadászok voltak, s rendszeresen állítottak ki bécsi és stájerországi vadászati kiállításokon.³² Egyik fő szervezője volt az 1910-es bécsi Első Nemzetközi Vadászkiállításnak, a modern vadászattal foglalkozó szakbizottságban tevékenykedett, és a vadászat gazdasági jelentőségéről írt értekezést a kiállításról megjelentetett emlékkönyvben.³³ 1910-ben Brix Lousie egy vadászat során olyan súlyosan megsérült, hogy pár heti szenvedés után meghalt. Ez annyira megrázta Dérit, hogy lényegében föladta addigi életmódját, s visszavonult a közélettől, aminek szimbólumának tekinthető, hogy eladta korábbi gyűjteményét.

1912-ben kezdett újra gyűjteni, de most már teljesen más koncepció szerint. Dériben akkor született meg a szándék, egy oktató múzeum létrehozására, s hogy szülőhazájában emeljen neki épületet, amikor szembesült azzal, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia kulturálisan ketté van szakítva. Történt ugyanis, hogy 1912-ban a bajai múzeumnak szeretne volna ajándékozni öccse, Déri Kálmán egyik festményét, s nagyon megdöbbenette, hogy Bajának nincs múzeuma. „1912-ben megvettem öcsémtől, Déri Kálmán festő művésztől egy akt festményt, avval a szándékkal, hogy ezt a baja múzeumnak adományképpen felajánlom. Bezerédy barátom látogatása alkalmával említette, hogy a bajai polgármester Hegedűs Őnála, Hídja, (pontos idézet Déritől, a Hídja csak értelmezői közbevetés, hogy az Őnála = Hídján volt) a birtokán sokszor megfordul s Bezerédyt azzal bíztam meg, hogy vigye magával ezt a szép kis képet s alkalom esetén Hegedűsnek ajánlja fel, a város múzeum számára. Nemsokára közölte Bezerédy, hogy Hegedűs polgármester, Purgly főispánnal nála volt s Hegedűs azt üzenete általa, hogy nem fogadhatja el a képet, mivel Bajának nincs múzeuma.”³⁴

Déri Frigyes a korabeli bécsi és budapesti gyűjtőkkel ellentétben nem egy gyűjteményt szeretett volna létrehozni, hanem az olyan múzeumot megalapozni, amelynek a feladata az emberiség történetének és az emberi kultúra fejlődésének a bemutatása mindenki számára. A népnevelő múzeum eszméjével függött össze, hogy amikor 1919 decemberében gyűjteményét fölajánlotta a magyar államnak, hogy Debrecenben emeljenek neki épületet, belvárosi telekhez ragaszkodott, mert az könnyen megközelíthető mindenki számára.³⁵

Joggal merülhet föl a kérdés, miért esett Debrecenre a választása. Mivel ennek történetét részletesen megírtam,³⁶ ezért itt csak három motívumot emelek ki. Egyrészt a városnak volt már egyeteme, ami biztosíték lehetett arra, hogy a gyűjteményében fölhalmozott tudás közvetlenül hasznosulhat az oktatásban, másrészt a múzeum beleillett abba a kultúrpolitikai tervbe, hogy az elcsatolt Nagyvárad kulturális szerepét Debrecennek kell átvennie, harmadrészt úgy gondolta, hogy egy kulturálisan megerősített város kisugárzása rést üthet

³² *Interne Trophäen-Schaustellung 1907. 25. Februar – 10. März*, Wiener Jagdklub, Wien, 1907.

³³ *Die Erste Internationale Jagd-Ausstellung, Ein monumentales Gedenkbuch*, Wien, 1912, 182, 141-146.

³⁴ Déri Frigyes feljegyzése Czákó Elemérnek a múzeumalapítás szándékának megszületéséről, é. n. (1920 után), DM TA

³⁵ LAKNER, *Bácból...*

³⁶ *Uo.*

az ország keleti határán, s erős kapocs lehet az anyaország és az elcsatolt erdélyi magyar települések között.³⁷

Sajnos Déri Frigyes nem érthette meg múzeuma megnyitását, mert 1924-ben váratlanul elhunyt bécsi otthonában. Gyűjteménye jelentős része ekkor már magyar felségterületeken volt elhelyezve (Debrecen, Magyar Nemzeti Múzeum, a bécsi Gárdapalota), a lakásában lévő tárgyak elszállítására pedig 1925 tavaszán adott engedélyt az Osztrák Műemlékvédelmi Hivatal.³⁸

Az 1854-ben született Déri Miksa a bajai cisztercita gimnáziumba járt, majd a pesti József Műegyetemen és Bécsben tanult vízmérnöknek. 1877-ben diplomázott, s a Duna-Tisza szabályozás tervezésével bízta meg őt a Közlekedési Minisztérium. Azonban jobban érdekelte a villamosság.

Hamarosan a Ganz Gyár Elektromos Osztályán talált munkát, tudományos munkásságához pedig 1882-től 1923-ig támogatást. 1883-ban Zipernowsky Károly közösen megalkották az öngerjesztésű váltakozó áramú generátort. Hamarosan munkatársuk lett Bláthy Ottó, akivel együtt 1885-ben szabadalmaztatták a zárt vasmagú transzformátort, mellyel többek között az elektromos energia szállítását lehetett megoldani.

A Ganz Gyár ausztriai képviselőjeként sokat tett találmányuk elterjesztéséért. Bécsben, Torinóban kiállításokat szervezett, melyeken bemutatókat és előadásokat tartott. Több mint 60 transzformátor telep kiépítésében vett részt a Monarchia területén. 1889-ben létrehozta a Ganz Gyár bécsi részlegét, melynek igazgatója lett. Igazgatósága alatt építették fel a római és a milánói erőműveket. Munkássága elismeréseként az UNIO Villamosság Társaság igazgatóságának tagjává választották. Egyik alapítója volt a Magyar Villamossági Rt.-nek, melynek hosszú ideig alelnöke tisztét is betöltötte. A Déri-Bláthy-Zipernowsky-féle egyfázisú váltakozó áramú öngerjesztésű szinkron motor 1900-ban elnyerte a párizsi vilákiállítás nagydíját. A Ganz termékei egy évszázadon át uralták a magyar ipar exportját. Világsikerű lett az 1904-ben bemutatott kétkefe rendszerű egyfázisú repulziós kommutátoros motor is, amely Déri nevét viseli.

Bécs, Berlin, Bonn egyetemei tiszteletbeli műszaki doktorrá választották, az uralkodótól pedig udvari tanácsosi címet kapott.³⁹

1927-ben a Déri Múzeumnak ajándékozta „Nádler Róbert erőteljes nagy olajfestményét, amely a régi királyi palotát ábrázolja a budai Duna-partról nézve”.⁴⁰

³⁷ Magyar Nemzeti Múzeum érem- és régiségtárának igazgatója levele Haller István magyar kir. vallás- és közoktatásügyi miniszternek, Bp., 1920. május 9. Magyar Nemzeti Múzeum Irattára, Történeti Adattár Rln. 53/920.

³⁸ GZ 1102/1925 Ausfuhr der Sammlung Déri/ die k. ungarische Gesellschaft an Bundesministerium für Finanzen; GZ 1685/1925 Ausfuhr der Sammlung Déri/ die k. ungarische Gesellschaft an das österreichische Bundesdenkmalamt; GZ 1438/1925 Ausfuhrbewilligung/Sammlung Déri, Bundes Denkmalamt

³⁹ ANTAL Ildikó, *A magyar villamosenergia-ipar kialakulása 1878–1895*, Bp., 2013, 13-17., 28., 33., 38-39., 71., 139-143.

Utolsó éveit a nála 20 évvel fiatalabb feleségével, Titl Adával Meránóban élte, ott is halt meg 1938-ban.

Az 1859-ben született Kálmán már Baján látta meg a napvilágot. Tizenhat éves korában Bécsben nyomdászinásnak állt, a következő évtől azonban már a bécsi képzőművészeti akadémia hallgatója, a Carl Wurzinger történeti festő és akadémiai professzor vezette általános festészeti szakosztályba iratkozott be, előbb mint vendég hallgató, 1877-től pedig mint rendes hallgató. 1878 és 1882 júliusa között a történeti festészeti osztály növendékei között találjuk.⁴¹ Minden bizonnyal ekkor már bátya, Frigyes támogatásával. Három alkalommal is ösztöndíjat kapott, 1880-ban pedig a Búcsú című festményét ezüstéremmel jutalmazták.⁴² Ugyanebben az évben Budapesten egy egyházi témájú pályázaton Szent Ágoston vázlatával elnyerte az első díjat. 1884-ben Münchenbe költözött. Kezdetben Ludwig von Löfftz mentorálása alatt, de nem az ottani akadémia hallgatójaként, majd önállóan dolgozott.⁴³ A nagy földrajzi távolság ellenére jelen volt a hazai képzőművészeti életben is.⁴⁴ Életképein magyar parasztmenyecskék, magyar legények láthatók, „amint enyelegnek, féltékenykednek, kacérkodnak a régibb népszínmű értelmében és elrendezésében: gyalcs gatyá, kulacs, árvalányhaj, ibrik, flaskó, búbos kemence, minden, amit a külföldi közvélemény magyarnak tart. A képeslapok szívesen közölték az ilyen egzotikumokat. 1888-ban Budapesten is bemutatkozott a Jön a zsandár című képével. A kép tetszést aratott, mint általában minden képe, becsülték benne a »jóízű humor«-t, a »magyaros zamat«-ot. Nem vették észre, hogy ez a zamat valódi müncheni szósz . . .” - írta róla Lyka Károly 1898-ban.⁴⁵ Utolsó budapesti gyűjteményes kiállításakor már tévúton járó festőként írtak róla a kritikusok: „Festményei tetszetősek, kedvesek s mindenekfölött alkalmasak arra, hogy a szoba díszei legyenek.” Felesége Winter Friderika volt, akitől azonban 1909-ben elvált,⁴⁶ s a korabeli közvélemény mint egy magányos élő, megkeseredett festőt tartotta számon.

1935-ben tizenegy festményt adományozott a Déri Múzeumnak.⁴⁷

György 1863-ban született Baján, eredetileg a Sigismund nevet kapta. Visszaemlékezése szerint apja és annak öccse a bácskai 29-es gróf Ajroldi-gyalogezredben szolgáltak, és sokat meséltek katonaeletükről, ami bátyjával ellentétben erőteljesen hatott rá.⁴⁸ Bécsben kezdte meg katonai tanulmányait a tüzéradet-iskolában, 1893-ban lett főhadnagy, katonai pályája pedig a temesvári lovas tüzérezredben indult. Bécsbe visszatérve 1895-ben elvégezte a

⁴⁰ ZOLTAI Lajos, *Jelentés Debrecen sz. kir. város múzeumának és Közművelődési Könyvtárának 1927. évi működéséről és állapotáról*, Debrecen, 1928, 20.

⁴¹ Verz.-Einheits-Formular: Déri (Deri, Deutsch), Koloman, 1876-1882, Universitätsarchiv der Akademie der bildenden Künste Wien.

⁴² FLEISCHER Gyula, *Magyarok a bécsi Képzőművészeti Akadémián*, Bp., 1935,

⁴³ GULYÁS Gizella, *A müncheni Képzőművészeti Akadémia és művészképzésünk 1809-1945*, Hungarológiai Közlemények 1976/26-27, 79.

⁴⁴ *Krónika*, Művészet 1908/3, 203.; PEKÁR Gyula, *A magyar nemzeti szépről*, Bp., 1906, 309-340.

⁴⁵ KALAPIS Zoltán, *Életrajzi kalauz I.*, Újvidék, 230.

⁴⁶ Budapest Főváros Levéltára, HU BFL - VII.2.c - 1909 - V.0282.

⁴⁷ ECSEDI István, SŐREGI János, *A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve 1934*, Debrecen, 1935, 29.

⁴⁸ Déri György kézírásos...

felsőbb tüzériskolát (Technische Militär-Fachcourse).⁴⁹ Továbbra is Bécsben volt a lakóhelye, állomáshelye azonban gyakran változott. Főleg Galíciában és Csehországban szolgált, fokozatosan jutott előre a ranglétrán. Végül Nagyszébenbe került, ahol előbb századosként, majd őrnagyként, később pedig tüzérosztály-parancsnokként szolgált. Ekkor történt vele egy csaknem végzetes baleset. Gyakorlás közben a lova felbukott, s ő a ló alá esett. Mivel nehezen gyógyult, 1913-ban saját kérésére nyugdíjazták.

1914-ben, az első világháború kitörésekor harctéri szolgálatra jelentkezett. Mivel még nem volt teljesen gyógyult, ezért frontszolgálat helyett a pöstyéni fürdő parancsnokává nevezték ki. Önérzete azonban nem engedte megbékélni ezzel a beosztással, ezért 1915-ben áthelyeztette magát a déli harctérre, ahol az Albániából visszatért 32. magyar népfőlkelő ezrednek lett a parancsnoka lett. Ennek felosztatása után a Boroevics gyalogsági tábornok mellé osztották be az Isonzó-hadsereghez. Egy év múlva hadtápállomás-parancsnokként szolgált. Az 1918-as összeomlás az erdélyi és bukovinai határon érte.⁵⁰

Hosszú agglégény élet után, 55 évesen vette feleségül Müller Ilonát, akivel a győri évek után Budapesten, az Attila úton laktak.

A néprajzi, pontosabban a népművészeti, „népies szép” tárgyak iránt 1906-ban támadt föl az érdeklődése. Fölfigyelt a színes és változatos erdélyi népviseletre. A gyűjtőtevékenységét a világháború után kezdte meg, melyet Győről, akkori otthonából szervezett meg.⁵¹ 1939-ben gyűjteményét felajánlotta Debrecen városának. Minden bizonnyal döntő szerepe volt ebben annak, hogy itt állt a bátyjáról elnevezett múzeum, de valószínűleg az a szándék is vezette, hogy erősítse Déri Frigyes gyűjteményének magyar jellegét, ahogyan erre élete végén ő maga is törekedett, ezért bízott meg több jeles művészt és néprajzost népi életképek megfestésével.

Déry⁵² Julianna 1864. augusztus 10-én született Baján a család hatodik gyermekeként. Apja halála után bátyja, Déri Frigyes viselte gondját. A leány polgári iskola után a bécsi Szent Anna kolostoriskolában szerzett tanítónői képesítést. Juliannát nagyon vonzották a művészetek. Sokféle művészeti ágban próbálta ki magát, mert hosszú ideig nem tudta eldönteni, milyen pályát válasszon. Nagy érdeklődéssel követte kora szellemi irányzatait. Megismerkedett az akkor Bécsben élő íróval és irodalomszervezővel, Karl Emil Franzossal, aki elindította az írói pályán. Julianna hontalannak és úzöttnek érezte magát: „Mi vagyok én, zsidó vagy katolikus, magyar vagy német? És minek kellene lennem, színésznőnek vagy írónőnek? De nem, én egy megbecsült család lánya vagyok, és nem akarok semmi mást, mint nyugodt boldogságot egy szeretett férfi oldalán”.⁵³ Franzos abban erősítette meg, hogy folytassa irodalmi kísérletezéseit, mert különösen tehetséges. „1887 szeptemberében – akkor még Bécsben

⁴⁹ *Militär Almanach und Schematismus 1791-1914: Schematismus für das k. u. k. Heer und für die k. u. k. Kriegsmarine 1899*, Wien, 1898, 834, 972.

⁵⁰ Déri György kézírásos...

⁵¹ Déri György kézírásos...

⁵² A család nyolc gyermeke közül a névváltoztatáskor csak ketten választották a Déry alakot.

⁵³ FRANZOS, *i. m.*, 52.

éltem – megkeresett egy ottani ügyvéd, hogy olvassam el fiatal kezdő kéziratát.” A *Meine Braut* (A menyasszonyom) című novella kézírata volt. Franzos úgy látta, hogy tehetséges, biztos írástudással rendelkező alkotóról van szó. Hamarosan rájött arra is, hogy a szerző nő. Franzos szerint „egy kész, rutinos, de egyben erős, egyéni hangú alkotóról van szó, épp ezért rejtélyes, miért nem ismerni korábbi műveit. De, ha valóban egy nem kezdő íróról van szó, akkor egy pszichológiailag és esztétikailag érdekes esettel állunk szemben, hogy valaki úgy kezdi a pályáját, amivé mások csak sok év múlva válnak”.⁵⁴ Déry Julianna tehát Franzos segítségével fölismerve életcélját, igyekezett saját költői hangját és kifejezésmódját még inkább megtalálni.

1890-ben elhagyta Bécset, és Párizsba utazott, ahol 1893-ig élt. Mathilde Bonaparte hercegnő révén bejáratos lett a város irodalmi szalonjaiba. Többek között szoros kapcsolatba került a francia irodalom egyik legjelentősebb írójával, Juliette Adammal, a *Nouvelle Revue* alapítójával, aki újságíró tevékenysége révén a szélesebb közönség körében is ismert volt. Ő ismertette meg szalonokban Juliannát kora befolyásos személyiségeivel. Különösen Zola hatott irodalomról való gondolkodására.⁵⁵

1893-ban bemutatták egyfelvonásos darabját (*Verlobung bei Pignerols / Eljegyzés Pigneroléknál*) Sachsen-Coburg-Gotha herceg berlini színházában. 1895-től felváltva tartózkodott Münchenben és Coburgban. Münchenben megismerkedett Michael Conraddal, a naturalista irodalom egyik képviselőjével és az általa alapított, a naturalista irodalmat programul tűző *Gesellschaft c.* folyóirat köré csoportosuló írókkal. Hamarosan olyan jelentős folyóiratok munkatársa lett mint a *Neue Deutsche Rundschau* és *Quickborn*. Alapító tagja volt az *Intimes Theaternek*, melynek első előadására Déry Julianna lakásán került sor, Strindberg *Gläubiger c.* színművét mutatták be. Céljuk az volt, hogy szakítsanak a színpadszerű megoldásokkal és közelebb vigyék az előadást a közönséghez. A szerepeket többek között ő és Max Halbe, író, a színház másik fő szervezője alakította.⁵⁶ Az *Intimes Theater* közönsége entellektüel barátokból, ismerősökből és kollégákból állt: „A müncheni társadalom válogatott kis közönsége kapott meghívást és jelent meg. Többek között ott volt az oroszlánfejű Michael Georg Conrad, aki mint a mi fiatal generációnk vezetője nem is hiányozhatott. Elsőként én álltam ki és néhány szót mondtam, mit gondolunk mi a színházról. Majd eljátszottuk a darabot (...) és minden téren meggyőztük a közönséget”. Halbe rövid leírást adott az írónőről is: „Déry Julianna nem nevezhető kimondottan szépnek, de fölöttébb tüzes és temperamentumos, tipikusan magyar nő. Un. Cavallo-feje volt, mint egy lónak a sakktáblán, és a körünkben ő jelentette az eleganciát és a kacér divatosságot”.⁵⁷ Lily Braun, feminista, szociáldemokrata eszméket való író nő hasonlóképp feszült, hipermodern személyiségként jellemezte. Visszaemlékezése szerint Déry Julianna egyik alkalommal feszülten hallgatta az ő filológiai fejtegetését Goethéről, majd kifejtette, hogy a

⁵⁴ U. o.

⁵⁵ U. o.

⁵⁶ Ernst von WOLLZOGEN, „*Intimes Theater*” in München (1895) = Walter SCHMITZ hg. *Die Münchener Moderne, Die literarische Szene in der Kunststadt um die Jahrhundertwende*, Stuttgart, 1990, 349.

⁵⁷ Max HALBE, *Jahrhunderwende, Geschichte meines Lebens, 1893-1914*, Danzig, 1935, 148.

fiatal írók a lelküket akarják leplezetlenül feltárni, mert az életet akarják szolgálni és nem a holt bálványokat.⁵⁸ Baráti köre hatására érdeklődése a színdarabírás felé fordult. Darabjai a női szerepről, a pénzhétségéről és a társadalmi kényszerekről szóltak. A *Die sieb mageren Kühe* (A hét sovány tehén) c. darabjának a bemutatójára 1899 februárjában a müncheni Gärtnerplatztheater-ben került sor. Rudolf Steiner látta az előadást, s egyik írásában olyan interpretatív bemutatóként dicsérte, amikor a szereplők szinte élő alakká válnak.⁵⁹ Müncheneri tartózkodása idején Franz von Stuck többször megfestette.

1899-ben Berlinbe költözött, annak ellenére, hogy barátai Münchenben voltak és aktív, ismert résztvevője volt a város kulturális életének. Sajnos nem ismerjük ennek okát. Talán egy beteljesületlen szerelem készítette a helyváltásra. A Berlinben töltött évet teljes homály fedi. Annyit tudni, hogy teljesen visszavonultan élt. Emil Karl Franzos a már említett írásában a hivatás és a feleség szerepe közti őrlődést emeli ki, mely szerint egyszer darabja bemutatóját tervezte, másszor meg háziasszonyi szerepről álmodott: „Miért adott Ön tollat a kezembe? Semmit, egyáltalán semmit sem értem el! Akartam, ha remek háziasszony lettem volna, és lennék még most is, akkor ismét boldog lehetnék”.⁶⁰ Talán az emancipáció lehetőségében való bizonytalanságból fakadó rezignáltságról van szó, ami ebben az időszakban oly jellemző az osztrák-német női irodalomra.⁶¹ Visszavonulása azzal is összefügghet, hogy neve fölbukkant a Dreyfus-pörrel kapcsolatban. Eddig azonban nincs tisztázva, hogy valóban kémként volt-e felelőssége a tábornokkal szemben koholt vádak alapján indított eljárásban. 1899 nagypéntekén kiugrott harmadik emeleti lakása ablakából, ahogyan egyik drámájának (*Es fiel ein reif*) hősnője is eljátszott ezzel a gondolattal.

Desiderius Georg Déry, aki a világ egyik legnagyobb selyemgyárosa volt, 1865-ben született Baján. Bécsben művészeti és textilipari iskolát végzett. 1887-ben áttelepült Amerikába, New Jersey állam egyik városába, Patersonba, és 1891-ben feleségül vette Mészáros Helént, aki szintén Magyarországról származott. Előbb főfelügyelő lett egy patersoni gyárban, majd 1897-ben megnyitotta önálló üzemét Pennsylvaniában, Catasauqua-ban, ahonnét aztán folyamatosan bővítette vállalkozását. Először Allentownban hozott létre új telephelyet, majd több gyárat alapított a keleti part mentén. 1900 és 1918 között építette föl lakását, ami 25.000 m területű volt. A család életmódjára és társadalmi helyzetére következtethetünk abból, hogy volt benne bálterem, táncterem, úszómedence, több mint tíz hálószoba és tizenegy garázs. Öt gyermekük műveltségére is nagy figyelmet fordíthattak, erre is következtethetünk abból, hogy nemcsak könyvtár volt a házban, hanem csillagvizsgáló is. Különösen érdekes, hogy Desiderius is gyűjtő volt, ahogy két testvére Frigyes és György. Képzőművészeti alkotásokat, szobrokat, könyveket és sok más gyűjtött. 1923-ban a

⁵⁸ Lily BRAUN, *Memoiren einer Sozialistin, Lehrjahre*, München, 1909, 471-474.

⁵⁹ Rudolf STEINER, *Sprachgestaltung und dramatische Kunst*, Rudolf Steiner Online Archiv, 2010, 22. <http://anthroposophie.byu.edu/vortraege/282.pdf>

⁶⁰ FRANZOS, *i. m.*, 56.

⁶¹ Andrea DOPPLINGER-LOEBENSTEIN, *Frauenehre, Liebe und der abgesetzte Mann, Bürgerliche Frauenliteratur in Österreich (1866-1918)*, Mitteilungen des Instituts für Wissenschaft und Kunst, 1989/1, 34.

sikereinek a csúcán volt, amikor belekeveredett egy pénzügyi hamisításba, és tönkre ment, el kellett adnia műtárgyait, autóit, mindenét. Szegényen halt meg.⁶²

Déri Frigyes többi testvéréről sajnos alig tudunk valamit. Sem Simon Déri-Deutschról, sem Virginia Déri-Deutschról nem találtam érdemi adatokat. Ez utóbbiról Déri Frigyes hagyatéki irataiból mindössze annyi derült ki, hogy Nizzában élt.

A fentiek alapján, bár nem egyforma alaposággal tudtam bemutatni a családtagok életét, nem túlzás kijelenteni, hogy egy Bácskából induló, egészen különleges családról van szó.

---

⁶² Cameron SMITH Desiderius Georg Déry lánya barátjának a levele alapján.